

nemůže již dlužník ustoupit, takže se potom alternativní výrok rozsudku mění ve výrok jednoduchý. Ne zvolí-li žalovaný některou alternativu během řízení, uloží soud v rozsudku alternativně obě plnění, protože volbu je možno provést až do doby případného výkonu rozhodnutí.

Konečně je třeba zmínit jako zvláštní druh petitu tzv. **alternativu facultas** (alternativní zmocnění). Jde o procesní nabídku žalobce žalovanému, který je zavázán k určitému plnění, že se může zprostit své povinnosti poskytnutím jiného, zpravidla peněžitého plnění. Soud může uložit pouze plnění primární, avšak do rozsudku převezme žalobcovo prohlášení obsažené v petitu žaloby. Žalovaný má pak možnost se nabídnutým způsobem své povinnosti zprostit, žalobce však může nuceně vymáhat pouze primární plnění.

Kapitola 4 DRUHY ŽALOB

Kritéria klasifikace

Žaloba, byť je procesně jednotným institutem, slouží různorodé ochraně různorodých porušených či ohrožených práv z oblasti celého soukromého a někdy i veřejného práva. Připouští proto vnitřní klasifikaci, a to podle různých hledisek. Tak se žaloby třídí podle obsahu petitu (žalobního návrhu), podle účinků, které mají být žalobou (resp. rozsudkem) docíleny, podle právního důvodu žaloby (podle svého označení).

Závažnost toho kterého třídění souvisí s vývojem názorů na žalobu a žalobní právo. Čím méně se uplatňuje materiálněprávní pojetí žaloby, tím menší význam z procesního hlediska má označování jednotlivých žalob podle hmotněprávního důvodu. U některých žalob je tradiční, vžitá a ustálená a není důvodu mu bránit, praktický význam terminologický je nepochybný (srov. např. žaloby vlastnické jako žaloba reivindikační nebo žaloba negatorní, které mají svůj propracovaný a zcela ustálený obsah). Zároveň však je třeba si uvědomit, že velká část žalob nemá své označení, což není nikterak na závadu. Nelze však na takovémto nahodilém tradičním označování zakládat nějaké třídění.

Z názvosloví, které se ještě takto tradičně užívá, je vhodné dále připomenout starší dělení žalob na petitorní (směřující k ochraně práva, a to práva vlastnického) a na posesorní (směřující k ochraně držby, k ochraně

pokojného stavu). Současné platné právo znovu zavedlo od 1. 1. 2014 posesorní žalobu jako ochranu držby – srov. výklad v části páté oddílu B.

Některé žaloby mají svůj právní důvod nikoli v hmotném, ale v procesním právu. O těch se někdy hovoří (dlužno říci, že nepřesně) jako o žalobách procesních (např. žaloba na neplatnost smíru) nebo jako o žalobách exekučních (např. žaloba poddlužnická). V jiném smyslu, a to rovněž procesním, je možno se setkat s označením incidenční žaloba. Incidenční žalobou je taková žaloba, jejíž potřeba vyvstane v souvislosti s jiným řízením, protože o jejím předmětu musí být rozhodnuto v samostatném, a nikoli onom hlavním řízení (např. v souvislosti s řízením pozůstalostním se v incidenčním řízení vyvolaném incidenční žalobou řeší sporné otázky, např. platnost závěti) nebo v exekučním či insolvenčním řízení spory o vyloučení věci z majetkové podstaty aj.

Významné je **třídění podle obsahu petitu** (podle žalobního návrhu).

Teorie i praxe civilního procesu rozlišuje žaloby (a jim odpovídající rozsudky) na:

- žaloby na plnění (tj. takové, které se domáhají uložení povinnosti žalovanému něco plnit ve prospěch žalobce),
- žaloby na určení (neboli určovací), které se domáhají vyslovení existence nebo neexistence subjektivního práva nebo právního poměru,
- žaloby o založení, změnu či zrušení právního poměru soudem, nazývané též (nikoli zcela přesně) konstitutivní,
- žaloby (resp. návrhy) ve věcech osobního stavu (statusové).

Pod některou z těchto kategorií lze podřadit naprostou většinu žalob. Je však třeba připustit, že je-li žaloba univerzálním právním nástrojem ochrany práv, nelze vyloučit možnost, byť ne velkou, že se při mnohosti soukromoprávních vztahů může vyskytnout ještě i jiný druh žalob.

Občanský soudní řád v původním znění upravoval až do konce roku 2013 uvedené druhy žalob v § 80 výslovně (s výjimkou žalob konstitutivních).

Zákonem č. 293/2013 Sb. bylo toto ustanovení zrušeno, až na text týkající se žaloby určovací. Důvod, proč tak zákonodárce učinil, je nejasný. Avšak druhy žalob tímto okleštěním nelze omezit, protože plynou ze samotného vztahu hmotného a procesního práva. To platí zejména o žalobách na plnění.

Pokud jde o žaloby (návrhy) statusové, ty jsou v současné úpravě ve směr převedeny do nesporného řízení a upravuje je tedy zákon o zvláštních řízeních soudních.

Žaloba na plnění

Žaloby na plnění jsou nejtýpčtějším druhem civilních žalob. Směřují k tomu, aby byl žalovaný odsouzen k určitému plnění, přičemž rozsudek o tom bude zároveň exekučním titulem pro případ, že by uložené plnění nebylo dáno dobrovolně. Tuto povinnost žalovaného něco plnit ovšem soud nezakládá, musí jít o povinnost, která vyplývá ze zákona, z právního poměru nebo z porušení práva, kterou měl žalovaný již dříve splnit sám. Jde tedy v tomto smyslu o reparaci v právních vztazích a rozsudek má deklaratorní povahu.

Plnění může spočívat v povinnosti něco dát, něco konat, něčeho se zdržet, něco strpět (*dare, facere, omittere, pati*). Těmto jednotlivým druhům povinnosti musí v procesním právu odpovídat exekuční prostředky (v terminologii občanského soudního řádu způsoby výkonu rozhodnutí). Každé plnění rozsudkem uložené musí být nuceně vymožitelné, přímo nebo alespoň nepřímo, jinak by objektivní právo postrádalo jeden ze svých základních znaků, tj. vynutitelnost.

Tomu odpovídá ustanovení § 258, které vypočítává v prvním odstavci, jakými způsoby výkonu lze vymoci dobrovolně nesplněné peněžité plnění (zaplacení peněžité částky), ve druhém odstavci vypočítává, jakými způsoby lze vymoci jinou povinnost, včetně povinnosti zdržet se nějakého jednání a strpět nějaké jednání (nepeněžité plnění) a ve třetím odstavci, jak lze vymoci rozhodnutí o prodeji zástavy. Obdobně to stanoví § 59 EŘ.

K těmto výčtům je třeba přiřadit i ustanovení § 161 odst. 3, který stanoví, že pravomocné rozsudky ukládající prohlášení vůle nahrazují toto prohlášení (soudem uloženou povinnost projevit vůli – např. uzavřít smlouvu, k jejímuž uzavření se žalovaný dříve zavázal podle § 1785 OZ – není třeba nuceně vymáhat, protože sám rozsudek nahrazuje chybějící projev vůle).

Žalobou požadované plnění (má-li být žaloba úspěšná) musí být v souladu s hmotným právem. Tak bylo vícekrát v soudní praxi judikováno, že nelze žalovat na zrušení smlouvy soudem (soud nemůže svým výrokem uzavřenou smlouvu rušit), nýbrž musí být – jsou-li pro to právem uznané důvody – žalováno na určení neplatnosti smlouvy nebo na určení vlastnického práva, které v důsledku neplatnosti smlouvy nepřešlo. Pokud by nedošlo k úpravě původního nesprávného petitu, musela by být taková žaloba (jejíž petit by zněl na zrušení smlouvy) zamítnuta.

Jako jiný příklad lze uvést, že podle zatím setrvalé judikatury soudů lze žalovat na vydání věci movité (ve smyslu § 1040 OZ), nikoli věci nemovité. U nemovitostí, jde-li o vlastnickou žalobu, je třeba žalovat na vyklizení

nemovitosti, protože jen takovým výrokům odpovídají zákonné způsoby výkonu rozhodnutí. Toto stanovisko soudů bylo prolomeno pouze v restitučních sporech (srov. R 49/2000).

Uvedené příklady dokládají, že správná formulace žalobního petitu vyžaduje nejen znalost práva, ale též znalost aktuální soudní judikatury a že nebývá vždy snadná. Žalobní petit je ovšem možno během řízení zpřesnit. Poučení žalobce soudem o tom, jak by měl být petit správně formulován, je právě oním hraničním případem, o němž byla řeč shora, při výkladu poučovací povinnosti soudu.

Žaloba určovací

Procesní právo umožňuje, aby bylo žalováno na určení existence určitého právního poměru či práva, anebo na určení neexistence určitého právního poměru či práva.

Základní odlišnost určovací žaloby od žaloby na plnění je v tom, že určovací žalobou se žalobce nedomáhá prisouzení nějakého plnění, nedomáhá se tedy exekučního titulu, nýbrž cílem mu je, aby soud autoritativně v rozsudku vyřkl, že určitý **právní poměr** existuje nebo neexistuje. Ačkoli žalobce zpravidla ani nemá podmínky, aby žaloval na plnění (viz dále o naléhavém právním zájmu), vyjadřuje podáním žaloby určovací, že mu k ochraně práva jeho pouhé určení (říká se též „postavení práva najisto“) postačí. Bude-li totiž výrokem soudu určen právní poměr mezi účastníky jako právně existující a platný, nebude již většinou případné plnění z něho třeba vymáhat, neboť lze předpokládat, že se účastníci podrobí povinnosti plnit dobrovolně. V tom smyslu má žaloba určovací preventivní funkci.

Základní odlišnost od tzv. právotvorné žaloby je v tom, že určení existence právního vztahu je z povahy věci deklaratorní, a má proto účinky *ex tunc*, zatímco žaloba o vznik, změnu nebo zánik právního vztahu vede k vydání konstitutivního rozhodnutí s účinky zpravidla *ex nunc*.

Předmětem určení může být právní poměr či subjektivní právo, rozumí se, že takové, o němž rozhodování náleží do civilní soudní pravomoci, a to buď v pozitivní podobě (určení, že právní poměr či právo existuje), nebo v negativní podobě (určení, že neexistuje). Ačkoliv zákon hovoří o určení právního poměru nebo práva, sotva je v tom spatřován věcný rozdíl, protože v každém případě musí jít o určení subjektivního práva ve vztahu ke konkrétnímu žalovanému (jde o spor!), nikoli nějaké určení abstraktní.

Nejčastěji je předmětem určení existence či neexistence vlastnického práva, spoluvlastnického podílu, určení existence či neexistence nájemního či podnájemního poměru, pracovního poměru atd. Pouhá právní skutečnost nemůže být předmětem určení. Pokud však jsou některé žaloby určovací povahy upraveny zákonem jmenovitě, může jít popř. i o určení právní skutečnosti – viz např. žaloba o neplatnost výpovědi z pracovního poměru podle § 72 ZP.

Podmínkou úspěšnosti určovací žaloby je **naléhavý právní zájem** na požadovaném určení. Rozumí se právní zájem žalobcův. Právní zájem, který procesní právo vyžaduje i v jiných souvislostech (viz např. § 93), všeobecně znamená, že se to, k čemu právní zájem směřuje, promítne v právním postavení nositele tohoto zájmu. Potom právní zájem na určení existence právního vztahu má žalobce tehdy, je-li existence tohoto právního vztahu objektivně neurčitá, nejasná a z této nejistoty hrozí žalobci nebezpečí nějaké újmy. Nejistota a nejasnost musí ovšem být určité intenzity: nestačí jenom nejistota subjektivní, která by popř. mohla být pouhou neznalostí práva.

Požadovaná naléhavost právního zájmu je chápána jednak ve smyslu časovém (potřeba odstranění nejistoty je aktuální), jednak v tom smyslu, že žalobce nemá jinou možnost, zejména nemá možnost žalovat na plnění z téhož právního poměru.

Možnost žalovat na plnění totiž zpravidla (výjimka je ovšem možná) znamená, že odpadají podmínky žaloby určovací. Žaloba na určení existence právního poměru a žaloba na plnění z téhož právního poměru se vzájemně vylučují, a to zásadně ve prospěch žaloby na plnění. Je tomu tak proto, že vztah mezi nimi je **vztahem prejudiciality**: rozhodnutí o plnění vždy předpokládá, že si soud prejudiciálně vyřeší otázku existence právního poměru čili tutéž otázku, kterou na základě určovací žaloby řeší jako hlavní žalobní nárok. Proto také pravomocné rozhodnutí o určovací žalobě řeší závazně pro pozdější žalobu o plnění z téhož právního poměru otázku existence tohoto právního poměru; naopak to však neplatí.

Příklad: Žalovaný B užívá byt a nebytové prostory v žalobcově domě, zároveň provádí stavební opravy v domě, které platí a vystupuje jako vlastník. Žalobce A může mít naléhavý právní zájem na určení, že mezi ním a žalovaným vznikl nájemní poměr na dobu určitou. Naopak uživatel bytu a nebytových prostor B může mít naléhavý právní zájem na určení svého vlastnického práva k bytu nebo k celému domu, popř. podle okolností, na určení neexistence vlastnického práva A k celému domu. Žádný z nich neuplatňuje právo na jakékoli plnění, ale jejich právní poměry v domě se

staly (zpravidla pro předchozí nesprávný právní postup při dispozici s domem) objektivně sporné.

Posouzení naléhavého právního zájmu je otázkou právní kvalifikace rozhodných skutečností. Žalobce proto musí tvrdit skutečnosti a nabídnout důkazy o skutečnostech, z nichž soud může na existenci naléhavého právního zájmu na určení usuzovat. Nedostatek naléhavého právního zájmu je důvodem zamítnutí žaloby.

Určovací žaloba není přirozeně v soudní praxi tak častá jako žaloba na plnění. Je však **významným procesním nástrojem preventivní ochrany práv** tím, že umožňuje vnesení jistoty do nejistých právních vztahů. Je také speciálním právním nástrojem procesního práva – zatímco žaloba na plnění celkem přirozeně nahrazuje svépomoc a je z toho důvodu nutným doplňkem objektivního hmotného práva, u žaloby určovací taková nutnost dána není. Podmínka naléhavého právního zájmu na požadovaném určení má zabránit a také v praxi skutečně zabraňuje tomu, aby byly vyvolávány zbytečné akademické spory bez praktického právního významu pro subjekty práv. Jinak ovšem má určovací žaloba značný význam – pro právní jistotu a smírné řešení i velmi konfliktních situací.

Žaloba o založení, změnu či zrušení právního poměru

Žaloby o založení, změnu či zrušení právního poměru (zvané též žaloby **právo tvorné či konstitutivní**) jsou ty, jimiž se žalobce domáhá vydání konstitutivního rozhodnutí, tedy žádá soud, aby založil, změnil nebo zrušil právní poměr mezi účastníky nebo aby upravil nově jejich vzájemná práva a povinnosti.

Takové žaloby nejsou ani žalobami na plnění, zpravidla se v nich uložení nějaké konkrétní povinnosti ani nepožaduje. Nejsou ani žalobami na určení existence či neexistence právního vztahu, protože nežádají autoritativní vyjasnění nejistých právních poměrů, nýbrž vytvoření nových, a neopírají se o žalobcův naléhavý právní zájem, nýbrž o výslovné ustanovení zákona.

To poslední je také – podle našeho názoru – určujícím, charakteristickým znakem těchto žalob. Všude **tam, kde má soud soud upravovat (konstituovat) právní poměry, je k tomu zapotřebí výslovné ustanovení zákona**, protože zakládání (měnění, rušení) právních poměrů nepatří k primární funkci civilního soudnictví. Jeho primární obecnou funkcí je deklarovat, co v konkrétním sporném případě jako právo platí, nikoli

subjektivní práva konstituovat. V moderní době však zákonodárce stále častěji využívá propracované formy soudního řízení, aby soudům svěřoval také jinou činnost – která ovšem s tou původní velmi úzce souvisí – a to je vytváření (organizování) právních poměrů v některých oblastech. Děje se tak především v oblasti rodinného práva a osobního stavu, kde jsou převážně vydávána rozhodnutí konstitutivní povahy, která mají i jiné zvláštnosti (např. v subjektivních mezích právní moci). V současné době je rozhodování ve věcech osobního stavu a převážně i ve věcech rodinněprávních upraveno v rámci nesporného řízení podle ZŘS. Ale i v jiných oblastech soukromého práva, v majetkových vztazích zákon (zejména nový občanský zákoník) v mnoha případech stanoví, že soud má poměry účastníků uspořádat jinak, než plyne z hmotněprávní skutečnosti. Děje se tak nejen v oblasti věcných práv (např. zrušení a vypořádání spoluvlastnictví, srov. § 1143 OZ), ale i v oblasti závazkových práv, zejména ze smluv (např. soud může závazek ze smlouvy změnit nebo zrušit při podstatné změně okolností, blíže vymezené v § 1765 a § 1766 OZ).

V teorii se proti existenci tzv. právotvorných žalob dlouho vznášely námitky. Byly jednak terminologické povahy – žaloba podle nich nemůže být právotvorná, protože žaloba sama nemůže právo vytvářet (může být nanejvýš návrhem na vydání právotvorného rozsudku). Za druhé byly obsahové, když nechtěly z principu připustit existenci konstitutivních rozhodnutí, z obavy, aby si soudy „nepřisvojovaly“ obecně funkci, která jim nepřísluší, totiž funkci normotvornou. Tyto obavy jsou ovšem liché. Jednak nejde o tvorbu práva tam, kde soud vytváří jednotlivý právní poměr, nikoli obecné pravidlo. Za druhé je to zákonodárce sám, kdo ukládá soudu v jednotlivých právních vztazích nebo situacích, aby právní poměry účastníků v nějakém směru upravil.

Podle našeho názoru existenci tohoto zvláštního druhu žalob nelze ve skutečnosti zpochybňovat. To, že jejich označování za právotvorné je poněkud zavádějící, nemůže samo o sobě jejich existenci popřít a to, že zákonná ustanovení hovoří někdy o určení určitého práva soudem, nemůže ospravedlnit jejich zaměňování s určovacími žalobami, když jde o něco jiného. (Polská procesní terminologie má pro tyto žaloby termín žaloby na vytvoření práva – ukształtowanie, na rozdíl od žalob na určení práva – ustalenie. V německé terminologii se rozlišují Feststellungsklagen – určovací a Rechtsgestaltungsklagen. V tomto srovnání se české označení „právotvorné“ nejeví nějak výjimečné.)

Právo tvorné žaloby jsou charakterizovány tím, že:

- se vždy opírají o výslovné ustanovení zákona: soud může zakládat, měnit a rušit právní poměry pouze tam, kde to zákon výslovně stanoví,
- rozsudky o nich vydané působí zásadně *ex nunc*, není-li výjimečně zákonem výslovně stanovena nebo neplyne-li z povahy věci působnost *ex tunc*.

Kapitola 5 SPOJOVÁNÍ ŽALOBNÍCH NÁROKŮ (OBJEKTIVNÍ KUMULACE)

Spojování žalobních nároků v žalobě

Stejně jako lze jednou žalobou napadnout více osob (subjektivní kumulace), je možné uplatnit jednou žalobou i více nároků (tzv. objektivní kumulace) vůči témuž žalovanému nebo i vůči více žalovaným. Je dokonce žádoucí, aby se tak ve vhodných případech dělo, protože tomu přejí hlediska procesní ekonomie (ušetří se čas i náklady jak soudu, tak i účastníkům).

V jedné žalobě lze spojovat různé žalobní nároky z různých žalobních důvodů, pokud pro to zákon nestanoví nějaká omezení. V platné právní úpravě se objektivní kumulace řídí ustanovením § 112: ten požaduje pro spojení věcí skutkovou souvislost nebo totožnost účastníků. Lze tedy v jedné žalobě spojovat libovolné nároky mezi totožnými účastníky a skutkově souvisící nároky i vůči účastníkům různým.

Příklad: A žaluje B o vydání automobilu a zároveň, v téže žalobě, o vydání bezdůvodného obohacení vzniklého neoprávněným užíváním pozemku, který patří A, ke komerčním účelům. Žalobní nároky spolu skutkově nesouvisí, ale týkají se týchž osob. Lze je proto uplatnit v jedné žalobě.

Příklad: A žaluje B a C o doplatek služeb poskytovaných v souvislosti s nájmem bytu v domě patřícím A. Zároveň žaluje D o doplatek služeb poskytovaných v souvislosti s nájmem provozních místností v tomtéž domě. Žalobní nároky spolu skutkově souvisí, a mohou proto směřovat proti různým osobám.

Ke spojenému řízení může ovšem dojít také tak, že soud sám různé věci u něho zahájené procesně spojí (§ 112 odst. 1), může však také spojená řízení kdykoliv rozpojit, resp. vyloučit některou věc k samostatnému řízení